

ность на железнодорожном транспорте: правовой аспект. Ч. II. Характеристика терроризма на железнодорожном транспорте и технологи его предупреждения / Зеленков М.Ю. // М. : Юридический институт МИИТа, 2005. – 132 с.

9. Карпец И.И. Международная преступность / И.И. Карпец // Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 110 с.

10. Лебедев И. В. Характеристика личности осужденного за терроризм / И.В. Ле-

бедев // Человек: преступление и наказание. – 2005. – № 3 (51). – С. 97.

11. Ньюман Г. Понимая насилие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yurpsy.fatal.ru/>.

12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/CULTURE/orhan_ramik_ya_ochen_skromnyy_chelovek.html.

13. Staiger, M. Bilderdes Terrorism Hollywood-Kino. / M. Staiger // Das Portal zur Medi-entbildung «Medienpädagogik und Medienkultur».

УДК 343.237

Н. Тимошенко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Донецького національного університету

Д. Фоменко,

студентка 4 курсу економіко-правового факультету
Донецького національного університету

ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

У теперішній час із розвитком ринкових відносин в Україні шахрайство набуває все більшого поширення й різноманітних форм, пронизуючи багато сфер суспільного життя. Слова «шахрайство», «афера» мерехтять на сторінках багатьох газет і журналів, використовуються в популярних телепередачах. Виявлені випадки шахрайства іноді використовуються в політичній боротьбі, під них підводиться ідеологічна платформа. Значною мірою все це відбувається на емоційному рівні. Шахрайство є специфічним злочином, який потребує детального вивчення. Дослідженням шахрайства займалися такі вчені, як І.Я. Фойницький, С.В. Познишев, І.І. Аносов, В.Д. Ларичев, Г.М. Спірін та інші. Останнього часу у спеціальній літературі викладаються окремі міркування щодо класифікацій шахрайств. Таку спробу класифікації шахрайств здійснили В.Ю. Голубовський, В.М. Єгоршин, К.В. Сурков, Г.А. Овчинников та

І.Ю. Никитимов у спільній роботі. Однак досі шахрайство недостатньо вивчене, тому під час його дослідження створюються додаткові труднощі для правоохоронних органів та судів у застосуванні кримінального законодавства. Таким чином, коригування існуючих, а також розробка нових тактичних прийомів під час розслідування злочинів вимагає вивчення особливостей механізму злочину, а також детального вивчення складу злочину.

Метою статті є дослідження предмета, основних елементів злочину, визначення особливостей шахрайства.

Слід зазначити, що об'єктом шахрайства є чуже майно. У теорії кримінального права вироблена система ознак його як елемента кожного викрадення:

- фізична ознака – матеріальність предмета розкрадання (не можуть бути предметом шахрайства як майнового злочину ідеї, погляди);

- економічна ознака – предметом викрадення може бути тільки річ, яка

має певну економічну цінність (вираз цінності речі – її вартість, грошова оцінка);

- юридична ознака – предметом шахрайства може бути лише чуже майно [1, с. 57-58].

Поняття «чуже» означає, що у шахрая відсутні права на це майно. Предмет шахрайства знаходиться в безпосередньому зв'язку з іншими елементами злочину (місце, час, обстановка, особистість потерпілого тощо), це необхідно враховувати для подальшого розслідування. Таким чином, необхідна відповідна класифікація шахрайства, в основі якої має бути механізм вчинення злочинів.

Особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене в різних документах, наприклад, цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях, заповітах тощо.

Об'єктивна сторона шахрайства може виражатися у двох формах поведінки злочинця: заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою та отримання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Шахрайство у формі заволодіння чужим майном – це протиправне облудне вилучення майна і звернення його на користь винної особи. Здійснення такого виду шахрайства відбувається негайно, однак при цьому потерпілий не усвідомлює, що стає жертвою злочину. Такий вид злочину характерний під час заволодіння грошима громадян за їх обману під час проведення азартних ігор, збирання коштів на благодійні цілі, за підробленими документами, під виглядом зборів обов'язкових платежів тощо.

Шахрайство у формі придбання права на чуже майно має також поширений характер і відбувається, коли злочинець шляхом порушення чинного законодавства, порядку отримує повноваження володіння, користування чи розпорядження майном. Придбання

права на чуже майно може бути здійснене шахраєм шляхом заволодіння документами, які надають йому право на отримання такого майна (квитанція на багаж, товарний чек тощо) [3, с. 141].

Безпосереднім об'єктом такого шахрайства є право на майно. Слід погодитися з думкою Л.Д. Гаухмана, який вважає, що в даному випадку взагалі відсутній предмет злочину [4, с. 65]. Адже право на майно може бути закріплене в різних документах: заповіті, цінних паперах. До основних ознак такої форми шахрайства можна віднести те, що між обманом та вилученням майна, як правило, існує досить тривалий період часу; фактичне вилучення майна може здійснювати не злочинець, а треті особи, які діють на підставі певних документів; потерпілий усвідомлює, що був введений в оману. До способів такого шахрайства можна віднести висновок різних юридичних документів (договорів позики, доручень).

Відповідно до ч. 1 ст. 190 КК шахрайство може здійснюватися двома способами: обманом або зловживанням довірою [2]. Слід також зазначити, що законодавчо не розкрито зміст даних способів, що призводить до труднощів у працівників правоохоронних органів і суду.

Обман є найпоширенішим способом шахрайства. Відповідно до коментарів до норм Кримінального кодексу обман полягає в повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховуванні певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, з метою введення в оману потерпілого. Таким чином, обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридично значимої інформації) характер. У другому випадку для наявності шахрайства необхідно встановити, що бездіяльність винного призвела до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна (права на майно) шахраєві, була причиною добровільної передачі потерпілим май-

нових благ. Якщо особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, вчинене не може визнаватися шахрайством. За певних обставин (у разі, якщо таке майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 193 Кримінального Кодексу України.

Змістом обману як способу шахрайства можуть бути різноманітні обставини, щодо яких шахрай вводить в оману потерпілого. Зокрема, це може стосуватися характеристики певних предметів, їх кількості, тотожності, дійсності (обман у предметі), особистості винного або інших осіб (обман в особі), певних подій, юридичних фактів, дій окремих осіб тощо. За своєю формою обман може бути усним, письмовим, виражатися в певних діях (підміна предмета, його фальсифікація тощо), в тому числі конклюдентних.

Різновидом шахрайського обману судовою практикою визнає фіктивне представництво, за якого винний, створюючи враження про свою належність до того чи іншого підприємства, має на меті укласти договори й отримати гроші без поставки товару або, навпаки, одержати товар без належної його оплати.

До найбільш поширених випадків застосування обману як способу шахрайства належать наступні: вчинення різних угод щодо рухомого й нерухомого майна (купівля-продаж, оренда), коли потерпілому передається фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом угоди виступають фіктивні предмети, які не існують в об'єктивній реальності або не належать винній особі; незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів (обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг) [5, с. 313].

Психологи ж розглядають обман як соціальний феномен, який має тисячі відтінків, що дає підстави для його класифікації [6, с. 23-28].

Слід зазначити, що у ст. 148 Кримінального кодексу Швейцарії під час формулювання юридичної формули шахрайства дається визначення обману як поведінки, яка свідомо спрямована на те, щоб будь-якими засобами мови, жестів чи інших конклюдентних дій викликати уявлення, яке не відповідає дійсності [7, с. 457]. Таке поняття обману є найбільш повним, тому що охоплює й такі форми здійснення шахрайства, як гіпноз, введення в транс. У слідчій практиці існують випадки, коли потерпілі свідчать про те, що на їх свідомість чинився психологічний вплив, спонукаючи їх передати цінні речі, гроші.

Слід зазначити, що у словнику української мови поняття «довіра» трактується як відношення до кого-небудь, яке виникає на підставі віри в чийсь правоту, чесність, а «зловживати» означає вживати, використовувати що-небудь на зло або шкоду кому-небудь; використовувати що-небудь у більшій, ніж належить, кількості; «обманювати» – словами або діями вводити в оману когось [8, с. 129]. Таким чином, із літературної точки зору довіра означає почуття чесності, сумлінності.

Відсутність у кримінальному законі терміна «зловживання довірою» призводить до неоднозначного роз'яснення у практичній і науковій діяльності. У більшості обвинувальних висновків за даною категорією справ слідчі використовують формулу «заволодіння чужим майном шляхом обману або зловживання довірою». Тобто відбувається об'єднання двох способів шахрайства в один. У наукових колах таке рішення має пояснення. Так, у коментарях до Кримінального кодексу говориться, що зловживання довірою є різновидом обману [9, с. 308]. Неможливо обдурити людину, не ввійшовши до неї в довіру. Розмежування способів має певні підстави. Прикладом зловживання довірою може бути заволодіння чужим майном, яке було передане на зберігання за ініціативою потерпілої сторони. Так, наприклад, у

кримінальному законодавстві Німеччини шахрайство і злочинне зловживання довірою об'єднані в одній нормі [10], а згідно із кримінальним кодексом Франції зловживання довірою взагалі є самостійним складом злочину [11]. Таким чином, для надання практичної допомоги працівникам правоохоронних органів слід законодавчо у кримінальному законі закріпити поняття зловживання довірою й обману. Наприклад, зловживання довірою – використання довірчих відносин із метою заволодіння чужим майном за відсутності ознак обману, а обманом вважаються будь-які дії особи, які спрямовані на виклик в іншої людини уявлення, яке не відповідає дійсності.

У теорії кримінального права елементи об'єктивної сторони вважаються факультативними. Однак для розробки криміналістичних рекомендацій мають важливе значення, адже час, місце й обстановка знаходяться в закономірному зв'язку з особою злочинця. Необхідно визначити початок і закінчення здійснення шахрайських дій. Час дозволяє визначити послідовність явищ, що у свою чергу необхідно для розробки криміналістичних рекомендацій. Місце шахраєм обирається з урахуванням можливості реалізації конкретного плану, а також особливостей жертви і предмета посягання. Одні види шахрайства обов'язково здійснюються в місцях масового скупчення людей, інші – на підприємствах, банках. Обстановка шахрайства пов'язана з місцем злочину та його способом. Однією з особливостей обстановки вчинення шахрайства є те, що воно, як правило, відбувається у присутності людей, які можуть підтвердити виконання певних дій.

Ще однією особливістю даної категорії злочинів є специфіка слідової картини та способів вчинення. Сліди під час учинення шахрайства є різноманітними, групувати їх за певними ознаками можна лише щодо певних видів шахрайства. Сліди шахрайства, перш за все, залишаються в пам'яті потерпілого.

До засобів шахрайства є підстави віднести і використання злочинцями особливого психологічного впливу на потерпілих – гіпнозу. Нерідко потерпілі громадяни вказують на такий факт під час розслідування справ, пов'язаних із гаданням, ворожінням тощо.

Особа потерпілого має важливе значення під час розслідування шахрайства. Слід зазначити, що існує безпосередній зв'язок між потерпілим і злочинцем. Адже злочинець, підбираючи собі жертву, звертає увагу на такі відомості, як спосіб життя потерпілого, його вік, стать.

Шахраї можуть використовувати для обману не лише позитивні риси людини (закоханість, любов до рідних, дружбу, співчуття), а й негативні (страх, жадібність).

Із віктимологічного боку поведінка жертви шахрайства є дуже цікавим об'єктом дослідження, зокрема, для встановлення таких питань, як ступінь «провини» потерпілої сторони у заподіяній шкоді, наявність або відсутність ознак власної віктимізації.

Відповідно до чинного законодавства України суб'єктом шахрайства може бути фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що суб'єктом шахрайства може бути лише особа, яка є сторонньою щодо майна і не має до нього відношення. Тобто не можуть бути суб'єктами шахрайства особи, яким це майно ввірено для використання, або особи, майно яких передається у введення відповідно до трудового договору. Подальше вивчення особистості злочинця є одним із найважливіших напрямків у розслідуванні злочинів. Це пов'язано з необхідністю встановлення його рис і характеру поведінки в певних життєвих ситуаціях, які мають значення для вибору тактики слідчих дій за його участі [12].

Необхідно звернути увагу, що обов'язковою ознакою шахрайства є матеріальна вигода, яку шахрай хоче отримати під час здійснення злочину. Таким чином, суб'єктивна сторона зло-

чину характеризується прямим умислом злочинця, спрямованим на заволодіння чужим майном.

Ми дійшли висновку, що шахрайство істотно відрізняється від інших злочинів проти власності, оскільки здійснюється шляхом обману або зловживання довірою, проте більш детально визначення цих понять підвищить ефективність розслідування злочину, адже те визначення, яке пропонується Пленумом Верховного Суду України, потребує уточнення, тому що повідомлення неправдивих відомостей передбачає лише словесну форму обману й не охоплює інші види обманних дій. Даний вид злочину динамічний, злочинці постійно вигадують різні варіанти його вчинення. Способів вчинення шахрайства досить багато, що призводить до труднощів працівників правоохоронних органів під час здійснення ними своїх функцій. Подальше вивчення шахрайства та інституту спеціальних знань матиме позитивний вплив на розслідування злочинів у цілому і шахрайства зокрема.

Ключові слова: шахрайство, обман, зловживання довірою, об'єктивна сторона, способи, предмет шахрайства, класифікація.

Стаття присвячена дослідженню шахрайства як суспільно-небезпечного явища, яке на сучасному етапі розвитку ринкових відносин є досить поширеним злочином. Розглядаються особливості предмета, а саме те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Розглядається поняття «зловживання довірою» як різновид обману, проте порівняно з Україною, у Франції зловживання довірою є самотійним складом злочину. Визначаються факультативні елементи об'єктивної сторони, які допоможуть розмежувати шахрайство та інші склади злочинів. Однак для розробки криміналістичних рекомендацій мають важливе значення, адже час, місце й обстановка знаходяться у закономірному зв'язку з

особою злочинця. Подальше вивчення особистості злочинця є необхідним напрямком у розслідуванні злочинів. Розглядається особа потерпілого як важливий елемент розслідування злочину. Доведено необхідність внесення уточнення щодо визначення форм, в яких виражається поведінка злочинця, для підвищення ефективності розслідування злочину.

Стаття посвящена исследованию мошенничества как общественно-опасного явления, которое на современном этапе развития рыночных отношений является достаточно распространенным преступлением. Рассматриваются особенности предмета, а именно то, что им может быть как чужое имущество, так и право на такое имущество. Рассматривается понятие «злоупотребление доверием» как разновидность обмана, но по сравнению с Украиной, во Франции злоупотребление доверием является самостоятельным составом преступления. Определяются факультативные элементы объективной стороны, которые помогут разграничить мошенничество и другие составы преступлений. Однако для разработки криминалистических рекомендаций имеют важное значение, ведь время, место и обстановка находятся в закономерной связи с лицом преступника. Дальнейшее изучение личности преступника является необходимым направлением в расследовании преступлений. Рассматривается личность потерпевшего как важный элемент расследования преступления. Доказана необходимость внесения уточнения относительно определения форм, в которых выражается поведение преступника, для повышения эффективности расследования преступления.

The article is devoted to investigation of fraud as a socially dangerous phenomenon, which at the present stage of development of market relations is

quite common offence. Discusses the peculiarities of the subject, namely, that they may be someone's property, and the right to such property. Discusses the concept of "abuse of trust" as a kind of deception, but in comparison with Ukraine in France abuse of trust is a separate offence. Are defined as optional elements of the objective side, which will help to distinguish between fraud and other crimes. However, for the development of forensic recommendations are important, after all the time, place and are furnished in a natural connection with the person of the offender. Further study of the personality of the offender is necessary direction in the investigation of crimes. Discusses the identity of the victim as an important element of crime investigation. Proven need for clarification regarding the definition of the forms of expressing the behavior of the offender to improve the effectiveness of the investigation of the crime.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 6 / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 1998. – 700 с.
 2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. (станом на

04.02.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

3. Российское уголовное право. Особенная часть / под ред. В.Н. Кузнецова, А.В. Наумова. – М. : Юрист, 1997. – 245 с.

4. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. – М. : «ЮрИнформ», 1997. – 223 с.

5. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / под общ. ред. Пред. Верховного Суда УССР В.И. Зайчука. – К. : Политиздат Украины, 1969. – 543 с.

6. Щербатых Ю.В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 544 с.

7. Schweizerisch Strafbuch / Schulthes Polygraphischer Verlag, Zurich. 1989. – 986 s.

8. Попов К. Зловживання довір'ям при шахрайстві: Віктимологічний аспект // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 128-132.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К. : Юринком, 1997. – 960 с.

10. Уголовный кодекс ФРГ / науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, Ф.И. Решетников. – М. : Изд-во «Зерцало», 1996. – 352 с.

11. Новый Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, Э.Ф. Побегайло. – М., 1993. – 148 с.

12. Коршик М.Г., Степичев С.С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии. – М. : Юридическая литература, 1969. – 78 с.

